

واکاوی ترجمه بینان‌شانه‌ای تصاویر و نوشتار در صورالکواکب عبدالرحمن صوفی (مطالعه موردی صورت‌های فلکی انسانی)

مهنوش غفوریان مسعودزاده^۱

۱. دکتری پژوهش هنر، پردیس بین‌الملل کیش دانشگاه تهران، ایران.

چکیده

صورالکواکب الثابتة ترجمه و تالیف عبدالرحمن صوفی به زبان عربی برپایه متن المجسطی بطلمیوس در سده چهارم هجری و از نمونه‌های برجسته پیوند متن علمی با هنر نگارگری است. هدف از این پژوهش، بررسی و واکاوی ترجمه بینان‌شانه‌ای تصاویر صورالکواکب با متن علمی آن است. تصاویر صورت‌های فلکی مفاهیم اساطیری ویژه خود را دارند که برپایه متن علمی و باورهای اساطیری طراحی شده‌اند. برای پژوهش و تحلیل متن، جدول ستارگان و تصاویر، سه نسخه اصلی و بنیادی از سده‌های پنجم، هفتم و نهم را برگزیده و با جدول ستارگان و تصاویر غربی مقایسه کرده‌ایم. به این ترتیب، برای بررسی صورت‌های فلکی با روش توصیفی-تحلیلی سه رویکرد تطبیقی (سبک تصویری، زمان و مکان تولید نسخه و تهیه نسخه معیار) را در نظر گرفتیم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد صورت‌های فلکی نسخه‌های منتخب تحت تأثیر اساطیر باستانی بین‌النهرین و تفسیر یونانی آنها بوده است و با تصاویر صورت‌های فلکی بر اساس شیوه تصویرنگاری غربی تفاوت دارند. همچنین، تصاویر الگویی دقیق برای بیان مختصات و جایگاه ستارگان به شمار می‌روند که در رویکرد بینان‌شانه‌ای رابطه معناداری میان متن علمی و تصاویر دیده می‌شود. افزون‌براین، شمایل‌های نسخ صورالکواکب، از نسخه اصلی الگوبرداری شده‌اند؛ اما هر نسخه از منظر فرمی و زیبایی‌شناسی مستقل و با نسخه‌های دیگر متفاوت است. **کلیدواژگان:** صورت‌های فلکی. صورالکواکب الثابتة، عبدالرحمن صوفی، المجسطی بطلمیوس، ترجمه بینان‌شانه‌ای.

۱. مقدمه

۱.۱. بیان مسئله

صور فلکی به مجموعه‌ای از ستارگان گفته می‌شود. قدما برای شناخت ستارگان ثابت و تعیین محل آنها به هر یک نامی داده‌اند که آن مجموعه کم و بیش به آن نام شبیه باشد. نمونه‌ای خاص و مجموعه‌ای از این تصاویر اساطیری را در کتاب علمی صورالکواکب ثابتة شاهد هستیم. مؤلف

¹. Email: mehnoushghafourian@yahoo.com

این کتاب، عبدالرحمن بن عمر الصوفی، ندیم و معلم عضدالدوله دیلمی از سلاطین آل بویه است و آن را به امیر هدیه کرده است (۲۹۱-۳۷۶ هـ).

عبدالرحمن صوفی، از منجمان مشهور دربار عضدالدوله دیلمی، کتاب *صورالکواکب* ثابته را بر مبنای جدول ستارگان *المجسطی* تألیف کرده است. صوفی در کتاب خود مقدمه‌ای مفصل دارد که در آن از تصحیح آثار گذشتگان درباره جداول و رصدهای ستارگان سخن می‌گوید و از عضدالدوله برای فراهم کردن فرصت تألیف کتاب قدردانی می‌کند. صوفی در کتاب خود تصاویر صور فلکی را براساس کره‌های سماوی که خود دیده، در دو حالت تصویر در کره و آسمان آورده است. یکی از مواردی که صوفی در کتاب خود توضیح می‌دهد و منجمان گذشته؛ از جمله بطلمیوس به آن توجه نداشته‌اند، ثبت کهکشان آندرومدا است. «ثبت وی قدیمی‌ترین ثبت این کهکشان در طول تاریخ می‌باشد» (آلن، ۱۹۶۳: ۳۹).

این اثر عبدالرحمن صوفی براساس *المجسطی* بطلمیوس تألیف شده است. بطلمیوس فهرستی از ۴۸ صورت فلکی تنظیم کرده است: ۲۱ صورت فلکی نیم‌کره شمالی، ۱۵ صورت فلکی در نیمه جنوبی، ۱۲ صورت فلکی در منطقه البروج. *المجسطی* مانند بسیاری دیگر از کتاب‌های یونانی در اواسط قرن نهم میلادی به عربی ترجمه شده بود. بنابر پندارها و سنت‌های یونانی، بطلمیوس صور فلکی را در قالب اشکال اساطیری صور انسانی و جانوری مجسم کرده است. صوفی نیز در کل کتاب *صورالکواکب* ثابته هر جا که لازم دیده، مشاهده‌ها و نظرهای خود را افزوده است. کتاب *صورالکواکب* علاوه بر اینکه از جهت علمی درخور تأمل است، از دیدگاه تصاویر اساطیری و نام‌گذاری ستارگان و تشبیه آنها به چهره‌های پهلوانان و رزم‌آوران یا صور اسطوره‌ای جانوران نیز بسیار ظریف و دقیق به نظر می‌رسد و مسئله پژوهش واکاوی ترجمه بینانشانه‌ای تصاویر اساطیری صورت‌های فلکی در کنار متن علمی کتاب *صورالکواکب* است. صوفی ابتدا کتاب *مفصل المجسطی* را فراروی خود قرار می‌دهد و پس از ترجمه آن و افزودن مطالب و نیز اصلاح برخی اشتباهات و کاستی‌ها، ستارگان را با نام‌های عربی مشخص می‌کند و جدولی از قدرهای دقیق و موقعیت ستارگان هر صورت فلکی به همراه نمای هر یک از آنها ارائه می‌دهد.

از آنجاکه تاریخ علم نجوم در ایران، کتاب *صورالکواکب* را نخستین مرجع مصور نجوم پس از ورود اسلام به ایران معرفی می‌کند، واکاوی تصاویر این کتاب می‌تواند از ضروریات و انگیزه‌های پژوهش در حوزه تاریخ علم و هنر باشد. صور فلکی ترسیم‌شده در این کتاب دقیقاً در همان جایگاهی در آسمان تعریف شده‌اند که بطلمیوس یونانی توصیف کرده است و تنها تفاوت این

تصاویر در بومی‌سازی آنها براساس تاریخ استنساخ کتاب در دوره‌های آل بویه، سلجوقیه، ایلخانیان و ... است.

۲.۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در موضوع بررسی و تحلیل تصاویر نجومی از صورت‌های فلکی و همچنین شمایل‌های اختران انجام شده است؛ اما هیچ کدام به شکلی جامع و مستقل به بررسی تصاویر نسخه‌های رساله صورالکواکب در دوره‌های مختلف تاریخ به صورت تطبیقی و تحلیلی با متن و تصاویر کلاسیک غربی نپرداخته‌اند.

حسینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای نشان می‌دهد که تمرکز بیشتر سفال برای انتخاب نقوش صورت‌های فلکی بر ملاک‌های ترکیبی بوده است و به‌تنهایی با نمونه‌های نسخ خطی علم نجوم منطبق نیست. به‌باور قهاری گیگلو و محمدزاده (۱۳۸۹)، رساله صورالکواکب عبدالرحمن صوفی صورت‌های فلکی را به دقیق‌ترین شکل خود نشان داده و بر آثار فلزی دوره تاریخی بعد از کتابت عبدالرحمن در رساله صورالکواکب اثرگذار بوده است.

سویج اسمیت (۲۰۱۳) در پژوهش خود به شرح دوباره مقدمه و تاریخ‌نگاری تکراری درباره عبدالرحمن صوفی و دستاورد مهم او یعنی کتاب صورالکواکب و همچنین معرفی نسخه کتابخانه دوحه می‌پردازد. تأکید اصلی این مقاله بر معرفی نسخه قدیمی کتاب صورالکواکب است. نسخه معرفی شده صورالکواکب؛ یعنی نسخه کتابخانه دوحه در بررسی‌های نسخه‌های منتخب پژوهش حاضر استفاده نشده است؛ زیرا تصاویر آن فاقد ارزش زیبایی‌شناسی است و در اصالت نسخه نیز تردید وجود دارد.

حافظ (۲۰۱۰)^۱ در پایان‌نامه خود، علاوه بر مبحث تاریخی نگارش صورالکواکب، به نسخه‌های متعدد و مبحث شمایل‌های ترسیم‌شده در رساله صوفی می‌پردازد؛ اما تمرکز این پایان‌نامه بر ترجمه انگلیسی جداول ستارگان کتاب صورالکواکب و کشف‌های تازه صوفی و نخستین قدر ستاره صوفی است. او به بعد هنری تصاویر فقط به صورت مختصر اشاره می‌کند.

مویاکترین کری (۲۰۰۱)، در پژوهش خود بیشتر بر نسخه خطی کتابخانه بریتانیا به شماره ۵۳۲۳ تأکید دارد. او به توصیف نسخه و بررسی یادداشت‌ها و مهرهای صاحبان این اثر می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که این نسخه در رصدخانه ایلخانی در مراغه در اواخر قرن ۱۳ میلادی فراهم شده است. او تصاویر را به سبک‌های کهن ساسانی و عصر سلجوقی که در سفال‌ها و فلزکاری‌های عصر سلجوقی دیده می‌شود، نسبت می‌دهد.

¹ Hafez, ihasan, (2010). *Abd al-Rahman al-Sufi and his book of the fixed stars: a journey of re-discovery*. PhD thesis, James Cook University.

۲. مبانی نظری

رساله صورالکواکب را از جنبه‌های مختلف چون اسطوره‌شناسی تطبیقی، بینامتنیت و ترجمه بینانشانه‌ای می‌توان بررسی کرد. از همان آغاز و با مطالعه مقدمه صورالکواکب درمی‌یابیم که اثر صوفی از منظر نقد منابع و نگاه انتقادی نسبت به منابع گذشته قابل بررسی است. «یکی از مهم‌ترین اصول نقد منابع، بررسی رابطه تأثیر و تأثری آثار گوناگون و اثر مورد مطالعه است» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۲۷). تفسیر و توضیح هر بخش، صورت‌های فلکی و تحلیل ستارگان و نام‌های قدیمی و اسطوره‌ای آنها ما را با مقوله بینامتنیت روبه‌رو می‌کند؛ متنی که به‌وضوح پیش‌متن‌های متعددی دارد و مهم‌ترین آنها کتاب المجسطی بطلمیوس است. از سوی دیگر، ارتباط متن علمی با تصاویر و اینکه تصاویر تفسیر اسطوره‌ای دارند، ما را با رویکرد اسطوره‌شناسی تطبیقی روبه‌رو می‌سازد که «در شکل‌گیری اندیشه ارتباط میان متن‌ها نقش مهمی داشته و به‌عنوان یکی از پیش‌متن‌های بینامتنیت قابل طرح است» (نامورمطلق، ۱۳۹۴: ۴۸). در نتیجه، اسطوره ماهیتی بینامتنی دارد که در دوره‌های مختلف بازتولید می‌شود.

از طرفی دیگر، ترجمه بینانشانه‌ای در نظر پلازا، نویسنده برزیلی نوعی تراآفرینش فرم‌هاست (کاسکولوللا، ۱۳۹۸: ۸۶-۸۵) که می‌شود از آن برای فهم رابطه بینانشانه‌ای متن و تصاویر رساله صورالکواکب در تطبیق با متن و تصاویر اسطوره‌ای به‌منزله متن اصلی استفاده کرد. در این رویکرد، ترجمه شمایی رابطه متن و تصویر صورالکواکب با متن و تصویر اصلی (اسطوره‌ای و گذشته) است. یکی از ویژگی‌های ترجمه شمایی این است که اطلاعات زیبایی‌شناختی دارد؛ ولی به‌صورت مستقیم با متن اصلی (اسطوره‌ای) پیوند ندارد. با این‌همه کیفیت بصری و مادی آن به‌سادگی کیفیت‌های موضوع متن اصلی را به یاد می‌آورند و احساسات مشابهی را برمی‌انگیزند. در بخش تفسیر متن صورالکواکب و تصاویر اسطوره‌ای، عناصر بینانشانه‌ای متن صورالکواکب را با صورت‌های فلکی که ترجمه شمایی شده است، بررسی می‌کنیم.

۳. واکاوی متن و تصاویر رساله صورالکواکب از منظر ترجمه بینانشانه‌ای

در این پژوهش با بررسی و تطبیق هریک از تصاویر صورت‌های فلکی با نشانه‌های متن رساله صورالکواکب صوفی، به تبیین رابطه بینانشانه‌ای متن و تصاویر آن می‌پردازیم. از این‌رو، پیش‌متن صورالکواکب (المجسطی) که خود صوفی آن را شرح داده و روشن کرده که جدول ستارگان را به نقل از آن کتاب در صورالکواکب آورده، همچنین سنت تصویرگری ماندگار قبل از اثر صوفی و تصاویر گره فارنیزی - به‌عنوان اولین تصاویر به‌جامانده - و صورت‌های فلکی که آلبرشت

دورر^۱ طراحی کرده است و نیز تصاویری که ادامه سنت تصویرسازی کلاسیک در غرب بوده، در پژوهش حاضر مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در این تحقیق آثار معتبرترین تصویرسازان کلاسیک مدنظر قرار گرفته‌اند؛ از جمله: جرار دیوس مرکاتور^۲ (قرن شانزدهم میلادی)، جوهان بایر^۳ و جوهانس هولیوس^۴ (قرن هفدهم میلادی).

برای تطبیق متن صورالکواکب و تصاویر نسخه‌های آن در دوره‌های مختلف، سه نسخه به این صورت انتخاب شده‌اند: ۱. نسخه شماره ۱۴۴ بادلیان آکسفورد (قرن پنجم هجری)؛ ۲. نسخه شماره ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول ترجمه خواجه نصیرالدین طوسی (قرن هفتم هجری)؛ ۳. نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه متعلق به الغیبیگ (قرن نهم هجری). در این پژوهش، نسخه بادلیان را چون قدیمی‌ترین نسخه موجود است، برگزیدیم. متن و جدول ستارگان کتاب صورالکواکب را از نسخه ترجمه فارسی خواجه نصیرالدین انتخاب کردیم و از آنجا که نسخه الغیبیگ کامل، خوانا و تمیز است، از تصویر جدول ستارگان و صور فلکی آن بهره می‌بریم.

نسخه کتابخانه بادلیان آکسفورد، مارش ۱۴۴، قرن پنجم هجری

محل نگهداری: بادلیان آکسفورد شماره موزه: مارش ۱۴۴

تعداد صفحات: ۴۱۹ صفحه نوع خط: نسخ

نام کاتب: حسین بن عبدالرحمن بن عمر بن محمد (پسر عبدالرحمن صوفی)

تعداد تصاویر: ۸۸ شمایل

رقم: حسین بن عبدالرحمن بن عمر بن محمد

مکتب: عباسی (ساسانی-ایرانی) تاریخ: ۴۰۰ هجری

وضع نسخه: ناقص

این نسخه با تاریخ ۴۰۰ هجری، از قدیمی‌ترین نسخ صورالکواکب است. در انجامه آن نوشته شده که توسط حسین بن عبدالرحمن (پسر عبدالرحمن صوفی) کتابت و مصور شده است؛ یعنی حدود ۲۶ سال پس از مرگ پدر. احتمالاً این کار در شیراز انجام شده است. در تاریخ تصویرگری ایران بعد از اسلام، نسخه مذکور در زمره نخستین نسخه‌های خطی مصور است و بیشتر مورخان تاریخ هنر ایران به شرح تصویرپردازی این نسخه پرداخته‌اند و آن را در گروه اولین نسخه‌های مصور علمی قرار داده‌اند. گفته می‌شود این نسخه در تاریخ نگارگری ایران پس از اسلام

¹ Albrecht Dürer

² Gerardus Mercator

³ Johann Bayer

⁴ Hevelius, Johannes

«قدیمی‌ترین اثری است که تصاویر آن با سیاه‌قلم کار شده است» (آژند، ۱۳۸۷: ۲۷۱). همچنین، سبک و شیوه تصاویر این نسخه را به «سبک مابعد ساسانی یا سبک ایرانی یا سبک سامرا» شبیه دانسته‌اند (آژند، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

نسخه کتابخانه ایاصوفیه استانبول، شماره ۲۵۹۵، ترجمه فارسی خواجه نصیرالدین طوسی، قرن هفتم هجری

محل نگهداری: کتابخانه ایاصوفیه استانبول شماره موزه: ۲۵۹۵

تعداد صفحات: ۱۳۴ صفحه نوع خط: نسخ

نام کاتب: خواجه نصیرالدین طوسی تعداد تصاویر: ۸۲ شمایل

رقم: ندارد. مکتب: عباسی

تاریخ: ۶۴۷ هجری وضع نسخه: ناقص

از آنجاکه صورالکواکب از مهم‌ترین آثار علمی اسلامی، درباره ستاره‌شناسی و نجوم بوده و به زبان عربی تألیف شده است، خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۶۴۷ هجری آن را به فارسی ترجمه می‌کند. پس از حمله تیمور به بغداد و غارت آن شهر در ذی‌القعدة و ذی‌الحجه سال ۸۰۳ تا ۸۰۴ هجری ظاهراً این نسخه در زمرة غنائم بوده و به خزانه تیمور منتقل شده، به پایتخت او، سمرقند، راه یافته است. روی صفحه اول کتاب نوشته‌ای مشاهده می‌شود که ظاهراً دست‌خط الغ‌بیگ است. معلوم نیست این نسخه بعدها بر اثر چه حوادثی از سمرقند به استانبول منتقل شده، در خزانه سلاطین عثمانی قرار گرفته و سلطان بایزید ثانی، پسر سلطان محمد فاتح، مهر تملک خود را بر آن زده، سپس سلطان محمود اول آن را وقف کتابخانه مسجد ایاصوفیه کرده است (طوسی، ۱۳۸۱: ۱۰).

نام تصویرگر این نسخه خطی در هیچ جای کتاب ذکر نشده است و اطلاعی از او نداریم؛ اما نکته روشن و جالب درباره نحوه تصویربرداری این کتاب، شباهت آن با تصاویر رساله صورالکواکب محفوظ در کتابخانه بادلیان آکسفورد است.

نسخه کتابخانه ملی فرانسه، شماره ۵۰۳۶، نسخه الغ‌بیگ، قرن نهم هجری

محل نگهداری: کتابخانه ملی فرانسه

شماره موزه: ۵۰۳۶ تعداد صفحات: ۲۴۷ صفحه

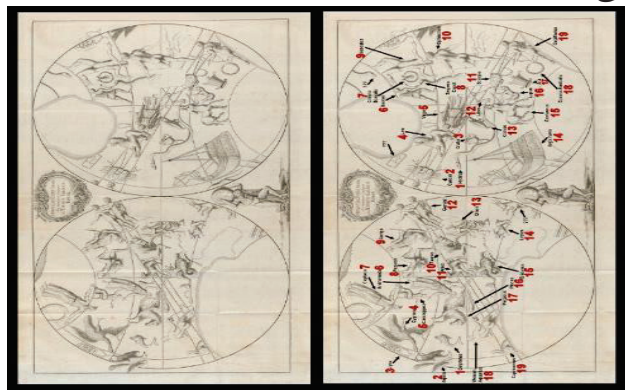
نوع خط: نسخ نام کاتب: ندارد.

تعداد تصاویر: ۸۵ شمایل رقم: ندارد.

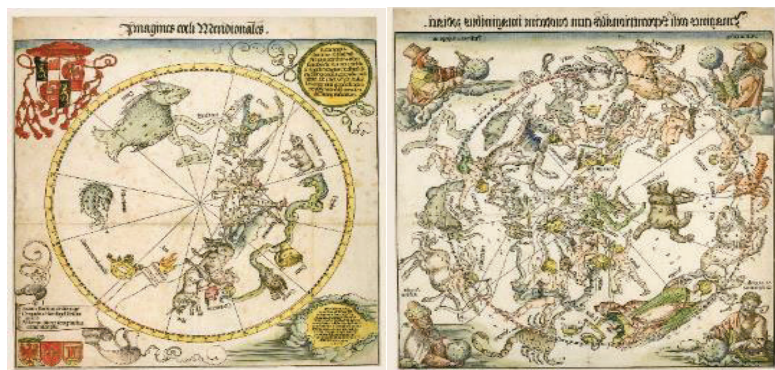
مکتب: تیموری تاریخ: ندارد.

وضع نسخه: کامل

نسخه‌ای از صورالکواکب عبدالرحمن صوفی برای الغیبیگ فراهم شد که نام کاتب آن معلوم نیست. در ورق اول نسخه مذکور که تاریخ نگارش هم ندارد، کتیبه‌ای مشاهده می‌شود درباره اینکه الغیبیگ این نسخه را برای کتابخانه خود تهیه کرده است. به نظر می‌رسد این نسخه از روی نمونه‌ای رونویسی شده که به خواجه نصیرالدین طوسی تعلق دارد؛ زیرا در پشت ورق ۲۴۷ دست‌نوشته‌ای از این خواجه دانشمند مشاهده می‌شود (تصویر ۵-۷). تاریخ تهیه این نسخه حدود سال‌های ۸۳۴ تا ۸۴۴ هجری است. در قسمت اهداییه این کتاب نام الغیبیگ با عبارت «سلطان ظهیرالدین الغیبیگ گورکان» آمده که نشان می‌دهد این نسخه برای او کتابت شده است. نام الغیبیگ در ورق اول و ترقیمه ورق آخر این نسخه مشاهده می‌شود (تصویر ۵-۷ و ۵-۸).

شکل ۱- طراحی قرن ۱۸ برگرفته از گره فارنیزی، کهن ترین کره به جامانده از عهد هاردیانوس
مأخذ: (ولس، ۱۹۵۹: ۵ به نقل از Wikimedia.org)

شکل ۲- اطلس دورر مأخذ: (wallHapp.com)

۱.۳.۱. Cepheus / قیقاوس / الملهب^۱

چهارمین صورت فلکی و نخستین صورت انسانی است. امی ولس در مقاله «شرح نسخه صورالکواکب کتابخانه بادلیان» می‌نویسد: «نام این صورت فلکی برگرفته از کلاه مخروطی شکل این صورت بوده که در تصاویر عهد باستان از ویژگی شاهان بربر بوده و سرپوش او در نسخه صوفی، مطابق رساله بطلمیوس، تاج اسقفی است. همچنین، ممکن است نام عربی این صورت [ملهب] ناشی از واقع شدن آن میان زبان‌های نور راه شیری بوده باشد» (به نقل از رضازاده، ۱۳۹۷: ۱۱۷). تومر در کتاب خود، ترجمه المجسطی، درباره قیقاوس نوشته است که این صورت فلکی با تاج، سرپوش بلند پادشاه ایران، نشان داده می‌شده است؛ زیرا در بسیاری از نسخه‌های این اسطوره (شامل پرسئوس، آندرومدا و پدرش، سفئوس) گفته شده که او یک فرمانروای شرقی است (تومر، ۱۹۸۴: ۳۴۹). در نسخه ترجمه فارسی به شماره ۱۵۵۱ (قرن یازدهم هجری کتابخانه ملی فرانسه)، توصیف کوتاهی از قیقاوس آمده: «مردی است کلاه‌دار، دست‌ها گشاده و در او تمایلی است چون رقاصان». در ادامه مطلب نیز توصیف مختصری از جایگاه و نام کواکب براساس کتاب صورالکواکب آمده است.

در تطبیق رابطه بینانسانه‌ای متن و تصاویر، جدول جایگاه کواکب قیقاوس در صورالکواکب با جدول المجسطی مطابقت دارد؛ اما تصویر قیقاوس در سبک کلاسیک غربی از جمله گره فارنیزی اغلب به صورت تصویر زنی است با دامن بلند که دست‌های خود را گشوده است. برخی از این تصاویر، از نمای پشت بدن و برخی از نمای روبه‌رو ترسیم شده است.

در تطبیق جایگاه کواکب رساله صوفی و تصاویر سه نسخه از قرن پنجم هجری (به عنوان کهن ترین نسخه)، نسخه قرن هفتم هجری ترجمه خواجه نصیر و نسخه الغیبیگ در قرن نهم هجری مشاهده می‌شود که محل قرارگیری ستارگان در دو نسخه نخست با دایره قرمز رنگ و در نسخه قرن نهم با رنگ طلایی مشخص شده است. ستاره‌های خارج از صورت در نسخه قرن پنجم با رنگ مشکی و در نسخه الغیبیگ با رنگ قرمز مشخص شده‌اند؛ اما در نسخه ترجمه خواجه نصیر ستاره‌های خارج مشخص نشده‌اند و تنها نام کواکب در قسمت‌های مرتبط نوشته شده است. تطبیق ستاره‌ها و جایگاهشان در تصویر صورت فلکی نسخه الغیبیگ خواناتر است و جهت‌های اصلی نیز در تصویر مشخص شده است.

تطبیق براساس نسخه الغیبیگ

^۱ نام‌های عربی مطابق نقل عبدالرحمن صوفی در صورالکواکب

ستاره روی پای راست و پای چپ، ستاره زیر کمر، ستاره مماس شانه راست، ستاره مماس آرنج راست، تصویر ستاره بر روی سینه، ستاره روی بازوی چپ و سه ستاره بر کلاه مشخص شده است. دو ستاره خارج در دو طرف کلاه درج شده است و نام کواکب در تصویر قرن پنجم و نهم هجری دیده می‌شود. براساس توضیحات ترجمه خواجه نصیر (صوفی، ۱۳۸۱: ۴۵)، کوكب پای چپ به نام راعی به معنای شبان، کوكب بین پای راست و چپ به نام كلب راعی، کوكب زیر سر میان موی به نام فرجه و قسمت پهلوی راست و شانه راست به نام کوكب الفرق است.

جدول 1- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی قیفاوس

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول 2- تصاویر صورت فلکی قیفاوس در نسخه‌های صورالکواکب

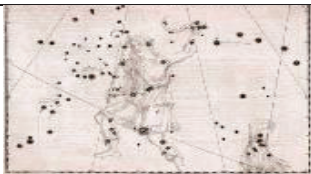
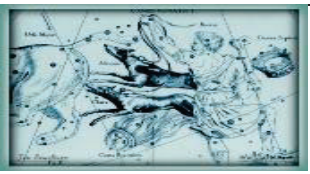
قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلین آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۲. ۳. Bootes / العوّا، السیاح، النقار، حارس الشمال

دومین صورت انسانی صور فلکی، مردی است که عصایی در دست راست دارد (صوفی، ۱۳۸۱: ۴۹). عصایش نوعی چوب منحنی است و به وسیله‌ای که توسط جبار به کار می‌رود نیز اعمال می‌شود. عوّا «چوپان» ترجمه شده؛ اما لغت «گله‌دار» مناسب‌تر است و حتی «شکارچی عقب‌نشین» معقول‌تر به نظر می‌رسد. باین حال، بطلمیوس جسمی را که عوّا حمل می‌کند، چماق نامیده است و این همان چیزی است که در گره فارنیزی نشان داده شده است (تومر، ۱۹۸۴).

۳۴۶). ستاره خارج از صورت که به آن سماک رامج (نگهبان شمال) می‌گویند، «همیشه ظاهر باشد و به شعاع آفتاب پوشیده نشود» (صوفی، ۱۳۸۱: ۵۰)، همواره در تصاویر صورالکواکب و کلاسیک غربی ترسیم شده است. در تصویر گُرّه فارنیزی، اطلس دورر و اغلب تصاویر کلاسیک غربی تصویر عوّا از نمای پشت بدن ترسیم شده است. در گُرّه فارنیزی عوّا نیمه‌برهنه است؛ اما در اطلس دورر کاملاً برهنه نشان داده شده که در یک دست نیزه‌ای بلند دارد و دست دیگر را به سمت بالا برده است. در تصاویر کلاسیک غربی کش‌های احساسی بیشتری در نمایش فیگور عوّا به چشم می‌خورد. در این تصاویر در هر دو دست عوّا وسیله‌ای دیده می‌شود. در نگاره‌های نسخ صوفی عوّا اغلب با لباس تصویر شده؛ اما در دست عوّا که به سمت بالا است، چیزی وجود ندارد. در دست دیگر که از آرنج به سمت بالا خم شده، چوب‌دستی یا عصایی دیده می‌شود. صوفی در شرح کواکب عوّا به جایگاه ستارگان بر روی چوب عصا اشاره کرده و تصویرگران به‌درستی براساس متن آن را نیز نشان داده‌اند. فرم پاها که یکی به صورت کشیده و دیگری از زانو خم شده، همانند تصاویر کلاسیک غربی است. بدن عضلانی شمایل‌ها براساس سنت تصویرها و مجسمه‌های بازمانده از عهد یونان ترسیم شده است.

جدول 3- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی عوّا

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
تصویر ندارد.		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول 4- تصاویر صورت فلکی عوّا در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۳. Hercules / الجاثی علی رُکبته / الراقص

و آن صورت مردی است که هردو دست باز کشیده ... و به زانو درآمده است (صوفی، ۱۳۸۱: ۵۸) و به آن راقص نیز گویند. علی رُکبته یعنی زانورده. در نسخه قرن پنجم هجری به شکل مردی که زانو زده و در دست خود سلاحی شبیه به داس دارد، به تصویر کشیده شده است. در گره فارنیزی تصویر از نمای پشت بدن و برهنه است بدون هیچ ابزاری در دست؛ اما در تصویر آلبرشت دورر در دست او چماق یا گریزی است که در افسانه‌ها آمده از چوب درخت بلوط است. در دست دیگرش نیز پوست شیر آویزان است که به نبرد هرکول با شیر در دوازده خوان هرکول اشاره دارد (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۶۷) و این سنت تصویری در آثار کلاسیک غربی تکرار شده است. در تمامی تصاویر کلاسیک غربی، بدن هرکول قوی و عضلانی ترسیم شده که با توصیفات اسطوره‌ای آن مطابقت دارد. در برخی از این تصاویر او پوست شیر را بر تن کرده و در یک دستش بوته‌ای گل قرار دارد. حالت فرم و شکل روی زانوهای این شخصیت برای هیچ شخصیت اساطیری دیگری در سنت یونانی یا توسط ژرمینیکوس یا بطلمیوس شناسایی نشده است (تومر، ۱۹۸۴: ۳۴۸). در نسخه‌های صوفی حالت پاها و شدت اغراق در حرکت دست و پاها، شبیه تصاویر کلاسیک غربی است.

جدول ۵- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی جاثی

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۶- تصاویر صورت فلکی جاثی در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴۱ بادلان آکسفورد	نسخه ۱۲۵۹۵ یا صوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۴. Perseus / برساوش / حامل رأس الغول

در شرح صورت فلکی برساوش در ترجمه کتاب *صورالکواکب* چنین آمده: «کواکب برساوش و آن را حامل رأس الغول خوانند و آن صورت مردی است که بر پای چپ ایستاده و پای راست برداشته و دست راست بالای سر برده و به دست چپ، سر غولی» (صوفی، ۱۳۹۸: ۷۹). برساوش مُعَرَّب پرسئوس است و در توضیح و توصیف صورت فلکی پرسئوس آمده است: «در اینجا پرسئوس را می‌توان به صورتی تصور کرد که تا حدی به پهلوی چرخیده؛ به طوری که مقداری از پشت او قابل مشاهده است. سر مدوسا در دست پرسئوس قرار دارد» (تومر^۱، ۱۹۸۴: ۳۵۲). در *صورالکواکب* توصیف ظاهری شمایل صورت فلکی برساوش با پرسئوس تفاوت دارد. با توجه به رصد دوباره صوفی، اختلافاتی در قدر ستارگان و برج و مختصات آن وجود دارد؛ اما جایگاه مشخص شده ستارگان در تصویر برساوش بنابر جدول پرسئوس در *المجسطی* است. محل قرارگیری ستارگان اصلی، مطابق با توضیحات بطلمیوس روی مچ دست، آرنج، پهلوی، زانو و ساق پا است؛ اما علامت‌گذاری ستارگان در پرسئوس در نمای پشت بدن و در برساوش از نمای روبه‌رو است. در گره فارنیزی و اطلس دورر برساوش به صورت برهنه و از نمای پشت بدن ترسیم شده است.

جدول ۷- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی برساوش

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

^۱. Toomer

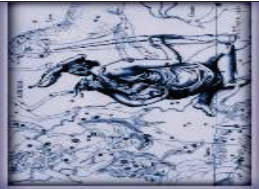
جدول 7- تصاویر صورت فلکی برساوش در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۵. Auriga / ممسک العنان / العنان؛ ممسک الأعنة

«و آن صورت مردی است بر پای ایستاده...» (صوفی، ۱۳۸۱: ۸۶). صوفی در شرح ستارگان این صورت فلکی از کواکب ماده‌بز و دو بزغاله نام می‌برد و امی ولس نیز در مقاله خود به نام «جدیین» یعنی دو بزغاله اشاره می‌کند. در تصاویر ترسیم‌شده در نسخه‌های صورالکواکب تصویر مردی ایستاده را مشاهده می‌کنیم که زانوهایش خم شده و تازیانه‌ای را با یک دست خود نگاه داشته است. در تصویر گره فارنیزی این صورت فلکی از نمای پشت ترسیم شده با زانوهای خمیده و لباسی بلند، شبیه به لباس زنانه. او در یک دست تازیانه دارد؛ اما در اطلس دور، تصویر مردی برهنه را از نمای پشت بدن می‌بینیم که گویی در یک دست طناب دارد و بر روی شانه دیگرش بزغاله‌ای ترسیم شده است. سنت ترسیم بزغاله در تصاویر کلاسیک غربی بعد از دورر تکرار شده است؛ زیرا یکی از کواکب که بر روی بازوی سمت چپ قرار دارد، «عنز» نامیده شده؛ یعنی ماده‌بز.

جدول 8- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی ممسک‌الاعنة

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		

جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور
---------------	------------	------------------

جدول ۹- تصاویر صورت فلکی ممسک‌الاعنه در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلیان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۶. Ophiuchus / الحواء

«و آن صورت مردی است به هردو دست ماری بگرفته و کواکب مرد بیست و چهار است از نقش صورت و پنج آنچه نه از صورت است که بطلمیوس ایراد کرده و آن را خارج صورت نام کرده و ابتدا از سر صورت می‌کند و از آنجا باقی صورت، در جانب جنوب می‌شود به سوی کواکب عقرب و کوكب اول بر سر مرد است...» (صوفی، ۱۳۸۱: ۹۲). به جز این کواکب، «کواکب صورت مار هژده است و ابتدا از جنوب فکه می‌کند ... و کوكب اول بر طرف زنج است و دوم بر موضع سوراخ بینی و سیم بر میان چشم و گوش است و ...» (صوفی، ۱۳۸۱: ۹۴).

در برخی نسخه‌های صوفی، مار از پشت پاهای حواء در دستان اوست؛ اما در بعضی دیگر مار از بین پاهای حواء گذشته است. در نسخه آکسفورد همانند گره فارنیزی، سر مار از حواء برگشته است. در گره فارنیزی تصویر حواء به صورت برهنه از نمای پشت ترسیم شده و مار به شکل ساده و بدون پیچش در قسمت جلو پاهای حواء است. در اطلس دورر نیز بدن برهنه از نمای پشت به شکلی ترسیم شده، مار دور کمر حواء چرخیده و سرش هم از حواء برگشته است. سر مار درشت و با دهان نیمه‌باز ترسیم شده است. شمایل حواء در قصر عمره نیز به صورت برهنه اما از نمای روبه‌رو است. حواء مار را در قسمت جلوی بدن خود با دو دست نگاه داشته و تصویر مار به شکل ساده ترسیم شده است. در تصاویر کلاسیک غربی سر مار به سمت بالا و دهان نیمه‌باز است. در نسخه کهن صوفی نیز سر مار به سمت بالا با دهان نیمه‌باز است. در نسخه

الغ بیگ سر مار به صورت برگشته از حوّا ترسیم شده است. در نسخه آکسفورد مار از بین پایهای حوّا رد شده؛ اما در نسخه الغ بیگ مار در پشت پای حوّا است.

جدول 10- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت‌های فلکی حوّا و حیّه

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		تصویر ندارد.
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

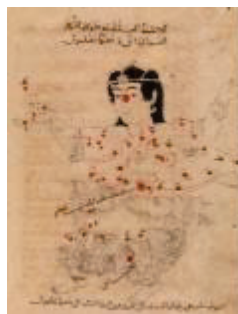
جدول 11- تصاویر صورت‌های فلکی حوّا و حیّه در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
	تصویر ندارد.	
نسخه مارش ۱۴۴ بادلیان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۷. Andromeda / المرأة المسلسلة

زن به زنجیر بسته شده. صوفی در توصیف نام این صورت فلکی نوشته است: «و او را المرأة التي لم تر بعلا» و خواجه نصیر آن را چنین ترجمه کرده: «یعنی زن شوی نادیده و به یونانی آندرومیدا خوانند» (صوفی، ۱۳۸۱: ۱۱۴). در نسخه کهن صوفی زن دو دست خود را باز کرده؛ اما زنجیری در دستان او دیده نمی‌شود. در وجه تسمیه این صورت، صوفی بر این باور است که «این صورت را مسلسلّه از آن جهت خوانند که هر دو دست کشیده دارد» (صوفی، ۱۳۸۱: ۱۱۷). این صورت فلکی در نسخه صوفی در دو نقش پیکر نیز تصویر شده است؛ در یکی دو ماهی

بزرگ و کوچک درون هم بر روی سینه زن قرار دارند و در تصویر دیگر، ماهی بزرگی است که در قسمت پاهای زن قرار گرفته است (تصویر ۱-۲، ۱-۳). این نوع شمایل که صوفی آن را «کواکب مسلسل» با کواکب سمکه شمالیه که بطلمیوس در برج دوازدهم آورده چنانکه بر آسمان بینند» (صوفی، ۱۳۸۱: ۱۲۰) معرفی کرده، در تصاویر کلاسیک غربی وجود ندارد و مربوط به نخستین ثبت کهکشان آندرومدا است. صوفی این کهکشان را به شکل توده ابر کم‌نوری توصیف کرده و ثبت او، قدیمی‌ترین ثبت از این کهکشان در طول تاریخ است (گیاهی یزدی، ۱۳۸۸: ۳۷).

شکل ۳- شمایل در کره و در آسمان صورت فلکی مرأة‌المسلله به همراه شمایل کهکشان آندرومدا (تصویر سمت راست) در نسخه مارش ۱۴۴ بادلان آکسفورد
شمایل مرأة‌المسلله در گره فارنیزی از روبه‌رو با لباس زنانه، دستان باز و بدون زنجیر است؛ اما در تصویر اطلس دورر زن به صورت برهنه از نمای پشت ترسیم شده و زنجیری در دور میچ دست و کمرش مشاهده می‌شود. در تصاویر کلاسیک غربی زنجیر ترسیم شده؛ اما در اغلب نسخه‌های صوفی از جمله نسخه کهن، نسخه ترجمه خواجه نصیر و نسخه الغیبیگ تصویر زنجیر وجود دارد.

جدول ۱۲- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی مرأة‌المسلله

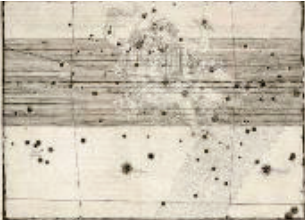
۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.

جراردیوس مرکاتور	جوهان بایر	جوهانس هولیوس
جدول ۱۳- تصاویر صورت فلکی مرآةالمسلسله در نسخه‌های صورالکواکب		
قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن پنجم هجری
		
نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه مارش ۱۴۴ بادلیان آکسفورد

۱. ۳. ۸. Gemini / التوأمان

این صورت فلکی تنها در شب‌های فصل زمستان قابل مشاهده است و صوفی در توصیف آن که «دوپیکر» و «جوزا» نیز نامیده شده، نوشته است: «... صورت دو مردم است که سرهای ایشان و دیگر کواکب ایشان در شمال و مشرق مجره است و پاهای ایشان که از سوی جنوب و مغرب است، بر نقش مجره است و این دو صورت بر شکل دو مردمند که دست در گردن یکدیگر کرده باشند و کواکب هر دو صورت با هم آمیخته است» (صوفی، ۱۳۸۱: ۱۴۰). جایگیری کواکب این صورت فلکی با همه جزئیات مانند قوس پاها، زانوها، پهلوی و ساعد و ... در تصاویر نسخه‌های مختلف صورالکواکب، با شرح و توصیفات جایگاه اختران در متن صوفی، منطبق است. در تصاویر کلاسیک غربی این صورت فلکی به شکل مردی در پشت مرد دیگر و اغلب از نمای پشت بدن ترسیم شده است و دست را بر دوش یکدیگر قرار داده‌اند.

جدول ۱۵- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی توأمان

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		تصویر ندارد.
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۱۴- تصاویر صورت فلکی توأمان در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱.۳.۹. العذرا/السنبلة

سنبله یا خوشه، از نخستین صورت‌های فلکی است که بشر آن را شناسایی کرده است. در کتب احکام نجوم، این صورت فلکی به شکل دوشیزه‌ای با خوشه‌ای گندم یا شاخه گلی در دست توصیف شده است و صوفی نشانه‌های شمایی این صورت فلکی از جمله بال‌ها و دامن آن را شرح داده؛ اما در تصویر نسخه کهن از صورالکواکب این صورت فلکی برخلاف توضیح متن صوفی و بطلمیوس، بال‌ها ترسیم نشده و شانه چپ بالا آمده تا جایگاه کوکب پنجم نشان داده شود. در گره فارنیزی پیکره از نمای پشت به صورت ایستاده و با بال ترسیم شده است. در اطلس دورر و تصاویر کلاسیک غربی نیز این صورت فلکی همانند سنت پیشین، از نمای پشت با لباس فاخر زنانه و بال ترسیم شده است. در نسخه‌های بعد از نسخه کهن، صورت فلکی عذرا با بال ترسیم شده است.

جدول 13- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی عذرا

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
---------	---------	---------

		
جراردیوس مرکاتور	جوهان بایر	جوهانس هولیوس

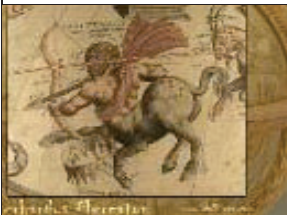
جدول ۱۶- تصاویر صورت فلکی عذرا نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه ۱۴۴ بادلیان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۱۰. Sagittarius / الرامی، القوس

این صورت با نام «رامی» نیز شناخته می‌شود و صوفی جایگاه کواکب آن را چنین مشخص کرده است: «کوکب اول بر فصل سهم یعنی پیکان تیر است ... و دوم تابع اول است بر مقبض دست چپ رامی در میانه کمان...» (صوفی، ۱۳۸۱: ۱۷۹). در گره فانیزی به صورت نیم‌بزی با پای ایستاده و کمان در دست ترسیم شده و در برخی تصاویر مانند قصر عمره، شمایل صورت فلکی قوس عقب سر را نشانه گرفته و ردای او در مقابلش در حرکت است. در برخی تصاویر نسخه‌های احکام نجوم نیز این طرح دیده می‌شود. در نمونه‌های غربی، این صورت فلکی به صورت برهنه از نمای پشت یا پهلوی نشان داده شده؛ اما در نمونه‌های نسخ صوفی اغلب بدن از نمای سهرخ و روبه‌رو و سر از نمای نیم‌رخ است. وجه تشابه تمامی نمونه‌ها، دستار و دنباله‌های آن است که جایگاه چند ستاره در این ناحیه قرار دارد.

جدول ۱۷- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی قوس

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۲۰- تصاویر صورت فلکی قوس در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴۰ بادلین آکسفورد	نسخه ۱۲۵۹۵ یاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱۱. ۳. ۱. Aquarius / ساکب الماء / الدلو

این صورت فلکی که با اسم «ساکب الماء» به معنای ریزنده آب نیز شناخته می‌شود، اغلب به صورت مردی است که ظرف آبی در دست دارد و آب این ظرف از آن بیرون ریخته و همانند نهر ترسیم شده است. در گره فارنیزی آب ظرف در حال ریختن است و ظرف آب در دست یک زن است که به صورت برهنه و از نمای پشت ترسیم شده است؛ اما در نمونه‌های بعد از این گره، به نظر می‌رسد در دست دیگر زن یک شال به شکلی حلقه زده شده که دو سر آن به سمت بالا است. در اطلس دورر نیز تصویر زن برهنه از نمای پشت ترسیم شده که صورت خود را چرخانده و تصویر صورت از نمای نیم رخ است. در تصاویر بعد از دورر تشخیص اینکه صورت متعلق به یک زن است یا یک مرد جوان، کمی دشوار است؛ اما بیشتر به چهره یک مرد جوان شباهت دارد. در نسخه‌های مختلف صورالکواکب صورت و بدن از نمای روبه‌رو با دستان کشیده ترسیم شده و چهره بیشتر شبیه به یک مرد جوان است. تصویرگران نسخه‌های صوفی براساس شیوه نسخه کهن که دستمال یا شالی در دست دیگر شمایل (که کشیده است) ترسیم

نکرده، برای اینکه جایگاه ستارگان درست نشان داده شود، این دست را کمی کشیده‌تر از حد طبیعی، با کف دست بزرگ‌تر نشان داده‌اند.

جدول ۲۱- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی دلو

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۲۲- تصاویر صورت فلکی دلو در نسخه‌های صورالکواکب

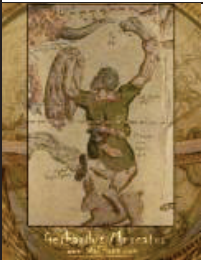
قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلیان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

۱. ۳. ۱۲. Orion / الجبار، الجوزاء

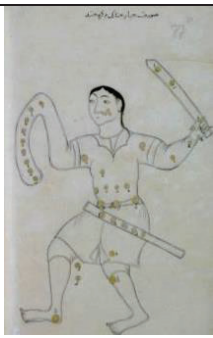
و آن سی‌وهشت کوکب است از نقش صورت ... و آن صورت مردی است در جانب جنوب از راه آفتاب ایستاده و مانده‌تر چیزی است به صورت مردی و او را سری و دو منکب و دو پای است و جبار از آن جهت خوانند که بر دو کرسی است و عصایی به دست دارد و شمشیری بر میان (صوفی، ۱۳۸۱: ۲۱۶).

شیوه ترسیم دست و آستین این صورت فلکی دقیقاً مطابق شرح صوفی انجام شده و این نکته که نه کوکب مقوس بر آستین دست چپ هستند (صوفی، ۱۳۸۱: ۲۱۷)، در تصویر گره فارنیزی و تصاویر کلاسیک غربی این ستارگان در داخل پوستینی قرار دارند و این پوستین در دست جبار است. در گره فارنیزی این صورت فلکی از نمای پشت ترسیم شده است.

جدول ۲۳- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی جبار

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۲۴- تصاویر صورت فلکی جبار در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		
نسخه مارش ۱۴۴ بادلیان آکسفورد	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه استانبول	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی فرانسه

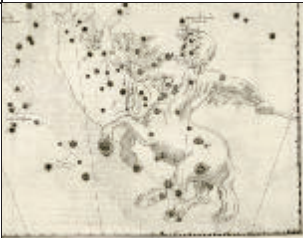
۱. ۳. ۱۳. Centaurus / القنطروس

قنطورس نام موجودی اساطیری است که به‌ویژه نزد یونانیان محبوبیت دارد. نیمه بالایی بدن او به شکل سر و دو دست و بالاتنه انسان است و نیمه پایینی او به شکل اسب با چهار پا. صوفی در تشریح این صورت فلکی نوشته است:

صورت حیوانی است پیش از سر تا آخر پشت بر صورت مردم و پس او بر صورت اسب، از آنجا که ابتدای پشت باشد تا دنبال و بر جنوب صورت میزان است. روی او به مشرق است و کفل و دنبال ستور از جانب مغرب (صوفی، ۱۳۸۱، ۲۵۹).

او گیاهی که در دست قنطورس است را «شاخ رز» نامیده است (صوفی، ۱۳۸۱: ۲۶۰). نکته قابل توجه، ذکر نظر اعراب درباره کواکب صورت فلکی قنطورس توسط صوفی است: «عرب کواکب قنطورس و سبع را بر اجمال شماریح خوانند و آن چوب‌های خوشه خرما باشد که به سبب کثرت و انبوهی به آن شباهت دارند» (صوفی، ۱۳۸۱: ۲۶۴). در نسخه کهن صوفی، آنچه بر دست قنطورس است، شاخه‌ای است با برگ‌های بزرگ. در تصاویر کلاسیک غرب نیزه‌ای در دست قنطورس است و او از نمای پشت ترسیم شده‌است؛ اما در گره فارنیزی شمایل قنطورس از روبه‌رو نمایش داده شده و نیزه یا برگ‌ی در دستش دیده نمی‌شود. به جز تصویر گره فارنیزی، شمایل قنطورس در نمونه‌های تصاویر کلاسیک غربی از نمای پشت به صورت بدنی برهنه و عضلانی ترسیم شده است. در نمونه‌های نسخه صوفی، چهره از نیم‌رخ و بدن به شکل سهرخ تصویرگری شده است. او با یک دست پاهای سبع را گرفته و در دست دیگر شاخه‌هایی از گیاه دارد. این در صورتی است که در اکثر نمونه‌های غربی، نیزه‌ای را با دو دست گرفته است.

جدول ۲۵- تصاویر کلاسیک اروپایی صورت فلکی قنطورس و سبع

۱۶۹۰ م.	۱۶۰۳ م.	۱۵۶۹ م.
		
جوهانس هولیوس	جوهان بایر	جراردیوس مرکاتور

جدول ۲۶- تصاویر صورت فلکی قنطورس و سبع در نسخه‌های صورالکواکب

قرن پنجم هجری	قرن هفتم هجری	قرن نهم هجری
		

نسخه ۱۴۴ بادلین	نسخه ۲۵۹۵ ایاصوفیه	نسخه ۵۰۳۶ کتابخانه ملی
آکسفورد	استانبول	فرانسه

نتیجه‌گیری

کتاب *صورالکواکب* عبدالرحمن صوفی جایگاه بسیار مهمی در تاریخ نجوم دارد. این رساله به دلیل نگاه انتقادی نویسنده به آثار پیشینیان و تصحیح مشاهدات آنها، دارای مطالبی تازه است. صوفی رصدهایی از ستارگان جدید را نیز شرح داده است. او تصاویر صور فلکی را به شیوه دو نگاره در آسمان و زمین طراحی و جدول‌های ستارگان صور فلکی را کاملاً مطابق با کتاب *المجسطی* تنظیم کرده است.

با توجه به اینکه هدف این پژوهش، بررسی ترجمه بینان‌های متن علمی *صورالکواکب* و تصاویر صورهای فلکی آن است، باید گفت که نقاشی‌های اساطیری صورهای فلکی *صورالکواکب* نسبت به متن علمی آن مفاهیم رمزی و کهن ویژه‌ای دارند که ازسویی با متن علمی مرتبطند و از سوی دیگر با باورهای اساطیری پیوند دارند. تصویر صورهای فلکی *صورالکواکب* در تطبیق با جدول ستارگان و تصاویر کلاسیک غربی نشان می‌دهد که این اثر هم تحت تأثیر اسطوره‌های باستانی و تفسیر یونانی شده آن و هم الگویی برای بیان دقیق مختصات ستارگان است؛ ازاین‌رو رابطه بینان‌های معناداری میان متن علمی و تصاویر اسطوره‌ای در *صورالکواکب* وجود دارد.

ساختار تصاویر اساطیری در متن علمی *صورالکواکب* در دوره‌های تاریخی مختلف ثابت بوده و تنها براساس معیارهای سلیقه‌ای و فرهنگی هر دوره دچار تغییراتی ظاهری شده است. بنابراین، فرم و ساختار صورهای فلکی در نسخه‌های *صورالکواکب* اغلب بی‌تغییر مانده است؛ اما از نظر معیارهای تصویری نقاشی ایرانی و رعایت سنت نگارگری ایرانی-اسلامی در مقایسه با قدیمی‌ترین نمونه‌های تصاویر کلاسیک غربی (مانند تصویر بازسازی گره فارنیزی) تفاوت دارد. تصاویر و توضیحات *المجسطی* در بستر فرهنگ غرب است؛ به بیانی دیگر، تصاویر کلاسیک غربی واقع‌گرایانه است؛ تصویرهای انسانی حالت فیگوراتیو و برهنه دارد و بر بازنمایی عضلات و اندام‌های بدن متمرکز است و از پشت تصویر شده‌اند؛ چنانکه صورهای فلکی ترسیم‌شده بر روی کره از نگاه ناظر بیرونی است که از بالا به کره نگاه می‌کند و تصاویر را برعکس (از نمای پشت) می‌بیند، در صورتی که در *صورالکواکب* تصاویر براساس نگاه ناظر از داخل کره ترسیم شده است. اندام‌ها از نمای روبه‌رو و با پوشش است. درباره دلیل این تفاوت تصویری

می‌توان گفت که ترسیم تصاویر در صورالکواکب، از سنت نگارگری اسلامی پیروی می‌کند؛ ازاین‌رو برای حفظ جایگاه و شأن نگاره‌های اسلامی ترسیم شده است.

کتاب‌نامه

- آژند، یعقوب. (۱۳۸۷). مکتب نگارگری شیراز. تهران: فرهنگستان هنر.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۷). مکتب نگارگری هرات. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۹). نگارگری ایران، پژوهشی در تاریخ و نگارگری ایران. جلد اول و دوم. تهران: سمت.
- پاکتچی، احمد. (۱۳۹۸). ترجمه بینان‌شانه‌ای، از نظریه تا کاربرد (مجموعه مقالات). تهران: سمت.
- رضازاده، طاهر. (۱۳۹۷). شمایل‌نگاری صور نجومی در آثار هنر اسلامی. ترجمه طاهر رضازاده و مریم خسروشاهی، تهران: فرهنگستان هنر.
- صوفی رازی، ابوعلی ابن عبدالرحمن. (۱۳۹۳). ارجوزه صورالکواکب. به کوشش یوسف بیگ باباپور و مسعود غلامیه، مراغه: نشر منشور سمیر با همکاری انجمن تاریخ پژوهان.
- صوفی، عبدالرحمن (۱۳۸۱). صورالکواکب. ترجمه خواجه نصیرالدین طوسی، به کوشش بهروز مشیری، تهران: ققنوس.
- صوفی، عبدالرحمن. (۱۳۹۸). صورالکواکب. ترجمه خواجه نصیرالدین طوسی، چاپ پنجم، به اهتمام بهروز مشیری، تهران: ققنوس.
- صوفی، عبدالرحمن. نسخه خطی صورالکواکب شماره ۱۴۴۰ نگه‌داری شده در کتابخانه بادلان آکسفورد طوسی، خواجه نصرالدین. (۱۳۴۸). صورالکواکب. بنیاد فرهنگ ایران.
- گیاهی یزدی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). تاریخ نجوم در ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۴)، درآمدی بر بینامتنیت نظریه‌ها و کاربردها. چاپ ۲، تهران: نشر سخن.

References

- Allen, R.H. (1963). *Star Names Their Lore and Meaning*. New York: Dover Publication Inc.
- George, R, Andrew. (2003). *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*. (reprinteded.). London, England: Penguin Books.
- Grobar, Oleg. (2008). *Muqarnas: An Annual On Islamic Art and Architecture*, LEIDEN. BOSTON.
- Hafez, Ihsan. (2010). Abd al-Rahman al-sufi and his book of the fixed stars: a journey of reJdiscovery. PhD THESIS, James Cook Univesity.
- Hafez, Ihsan. (2015). 'The Investigation of Stars, Star Clusters and Nebulae in Abd al-Rahman al-Sufi's Book of the Fixed Staes'.
- Toomer, G. J. (1984). *Petolemy's Almagest*, Duckworth. London.

- Wellesz, Emmy. (1959). An early al-sufi manuscript in the bodleian library in oxford: a study in Islamic constellation images. *Ars Orientalis* Voi.3, pp. 1-26.
- Savage-Smith. Emilie. (2013). The Most Authoritative Copy of Abd al-Rahman al-Sufi's Tenth-century Guide to the Constellations. God Is Beautiful and Loves Beauty. New Haven: Yale UD.(academia.edu).
- Schmitz, Barbara. (1984). on a Special hat Introduced during the Reign of Shah Abbas the Great, Iran 22.
- Vamplew, Anton. (2006), *Simple Stargazing*, U.S.A., Collins.

Analyzing semiotic translation of images and text in Abd al-Rahman Sufi's *Sovar al-kavakeb*

Abstract:

The *Sovar al-kavakeb* of Abd al-Rahman Sufi is one of the most significant Arabic treatises on astronomy of the Islamic era. Written in the middle of the fourth century AH. The main goal of this thesis is to analyze the intersemiotic relationship between the images in the *Sovar al-kavakeb* and its text. Accordingly, the hypothesis of the research is that mythological images of constellations of *Sovar al-kavakeb* have their own mythological meanings, which are related to both scientific text and mythological beliefs. The Research begins by analyzing the text and table of stars and images of three selected versions from the 7th, 5th and 9th centuries and comparing it with the western table of stars and classical images. Therefore, with the comparative-analytical method to analyze the constellations contained in the manuscripts of *Sovar al-kavakeb*, The thesis considered three different approaches. In comparison with the western table of stars and images, it is concluded that the images of constellations from one side is influenced by the ancient myths of Mesopotamia as well as the Greek interpretation of these myths, and on the other hand, It is accurate model to express the coordinates and position of the stars, and there is a meaningful relationship between the scientific text and the mythological images. Finally, the research ends with this summary that the images of the constellations in the versions of *Sovar al-kavakeb*, although consistent with the images of the oldest version as a model but each of them has differences in terms of form and aesthetics with previous works.

Keywords: Constellations Fxed *Sovar al-kavakeb*, Abd al-Rahman Sufi, Almagest of Ptolemy Semiotic translation.